

ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВО-АНАЛІТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Олександр ХОМЕНКО

старший науковий співробітник
відділу української філології ННДІУВІ

Анотація. У статті аналізуються передумови становлення науково-аналітичної концепції розвитку української художньої словесності як однієї з визначальних напрямних українознавчого пошуку. У проєкції на дослідження М.Грушевського, Д. Дорошенка, М. Возняка, О. Прицака, сучасних учених, які осмислюють феномен художнього слова в парадигмальних вимірах розробленої науковцями ННДІУВІ концепції нового етапу розвитку українознавства, висвітлюється формування комплексу теоретико-світоглядних уявлень про уснопоетичні та писемні форми словесності у їхньому розвитку і діалектичній взаємообумовленості. Характеризується історична специфіка становлення методологічних принципів аналізу художньої словесності в поліфонічній системі центрів українознавства.

Ключові слова: українська художня словесність, усні і писемні форми репрезентації слова, синтез, історична специфіка розвитку словесності.

Сучасне українознавство цілком підставово відносить першопочатки осмислення універсальності нашої художньої словесності до часу з'яви писемних фіксацій українського слова. Звичайно, це були тільки першопочатки, а не повноцільний науковий розмисел з розробленим категоріальним апаратом, але певні – і то засадничо важливі – елементи рефлексії над образною субстанцією слова натоді вже оприявнювалися. В обрешеній системі координат поєднувались кілька важливих модальностей: по-перше, давньоукраїнське письменство (особливо світське), на відміну від корпусу латиномовних ранньосередньовічних пам'яток Західної Європи, зміст яких був зрозумілим лише вищим прошарком суспільства та церковному кліру, творилося т. зв. «церковнослов'янською» мовою, у модальностях якої вельми посутньо виявлялися пласти живомовної лексики, особливо в передачі прямої мови дійових осіб та у відтворенні побутових деталей (щонайґрунтовніше ця проблематика висвітлена в працях А.Кримського). По-друге, сама тематика письменства Київської Русі виразно виокремлювала його з-поміж літератур інших етнічних спільнот тієї епохи: воно центрувало свою увагу не на питаннях династичних або вузькостанових, а довкола проблем, важливих для історичного буття народу і держави – єднання окремих князівств довкола Києва, консолідації зусиль у боротьбі із кочовими ордами Степу. Цей тип письменства не зовсім доречно навіть називати «книжним», настільки широко й повноцісно увібрало воно в себе потоки народноепічної традиції. Літописні оповіді про засновників Києва, данину хозарам, гордовитих обрив, яких покарав Бог, подвиг Кожум'яки (усе це, за Л.Дунаєвською та О.Таланчук, «оповідання чисто козацького характеру» [11, 110]), перекази на кшталт розповіді про Олега, який здолав Царгород, поставивши кораблі на колеса і перестрашивши тим греків (за М.Костомаровим, повищий літописний сюжет паралелізується з фрагментом української казки: «Казали мені їхати водою, плисти землею – поставив воза на човен і поплив, потім човна на віз і поставив вітрило – вітер сього воза й погнав» [6, 127]), – то виразні «сліди» народнопоетичних матриць найстарішого літопису. «Фольклор (доісторичний і XIV–XVIII ст.), літописи (починаючи від «Повісті врем'яних літ» та «Галицько-Волинського літопису»), «Слово

о полку Ігоревім» і стають першопочатками не лише праісторії української словесності, а й часу, умов формування, сутнісних форм вираження її народності» [14, 227], – зазначає П.Кононенко. Але письмова фіксація артефактів народного мелосу (тим більше, коли вони авторами літописного зводу концептуалізуються виразно відмінними – типологічно, структурно, світоглядно – від візантійських зразків світської та церковної нарації) невіддільна від хоча б початкових спроб осмислення, певної методологічної структуризації художнього матеріалу. Структуризації, що вона не може не виявляти в своєму оперативному полі бодай елементи аналітичного розмислу, без якого літописець не зміг би в належний спосіб оперувати наявним матеріалом.

Можливо, найбільш раннє свідчення тому – фрагмент «Повісті врем'яних літ», де йдеться про заснування Києва. Як відомо, він спирається на інтегрований у загальну структуру літописної оповіді народний переказ про трьох братів (Кия, Щека і Хорива) та сестру їхню Либідь. Однак цей епічний фрагмент про діяння Кия був далеко не єдиним, йому – і змістом, і тональністю – суперечили наративи вже псевдоісторичного характеру. З огляду на це літописець, спираючись у своїй роботі на доступні йому писемні руські або, можливо, й візантійські джерела, спеціально докладніше спиняється на тому, чому інші свідчення – так само фольклорного кшталту – він не вважає відповідними історичній правді: «Інші ж, не знаючі, говорили, ніби Кий був перевізником, бо тоді коло Києва перевіз був з тої сторони Дніпра. Тому [й] казали: «На перевіз на Київ». Коли б Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А сей Кий княжив у роду своєму і ходив до цесаря (Л.Махновець, який переказав українською повний корпус «Літопису руського», припускає, що йдеться про часи візантійського імператора Юстиніана I. – О.Х.). Не знаємо[щоправда, до якого], а тільки про те відаємо, що велику честь, як ото розказують, прийняв він од [того] цесаря...» [19, 6].

Виразні відлуння аналітичних роздумів про художню словесність оприявнюються в «Слові о полку Ігоревім», точніше – в полеміці її автора з образно-художньою манерою попередників, на його гадку – занадто ускладненою, метафорично-зашифрованою, далекою від без-

посереднього вираження емоційного переживання, викликати яке найперше прагнув творець геніальної давньоруської поеми. «Такий закид, як знаємо, робив автор «Слова о полку Ігоревім» Бояновим пісням, що в них «билина», фактичний зміст, цілком пропадала серед «замішлення» – поетичних фігур, зібраних з цілого світу» [7, 17], – зауважує у цьому зв'язку М. Грушевський. Потреба в певній систематизації уявлень про художню словесність, її структуру і поетику була настільки актуальною, що диякон Іоанн, який уклав для великого князя чернігівського Святослава Ярославича відомий «Ізборник Святослава», вважав за необхідне включити до нього працю визначного візантійського граматика IV ст., професора імператорської вищої школи в Константинополі Георгія Херобоска «Про образи». Серед двадцяти семи образних фігур, притаманних тогочасному письменству (слід підкреслити, що перекладач орієнтувався насамперед на мелос і типологію рідної йому словесності: поетичні тропи й фігури, рекомендовані в статті Херобоска, виразно актуалізуються, як стверджує Г. Нудьга [22, 40], у літературному досвіді Іларіона Київського, Нестора, Кирила Туровського, автора «Слова о полку Ігоревім», поетика якого жила не лише фольклорними джерелами, а й високою інтелектуальною традицією книжників), в «Ізборнику Святослава» виокремлюються характерні і для поезії нашого часу «інословіє» (алегорія), «прівод» (метафора), «приклад» (символ), «не-статок» (еліпсис). Знаний українознавець, доктор філософії В. Шевченко вбачав високу невідповідність у тому, що «саме в Чернігові 1073 року... філософські мислячий дяк Іоанн створив, за завданням чернігівського князя Святослава, «Ізборник» – перший в Україні навчальний посібник, що містив важливі філософсько-педагогічні тексти. Власне, «Ізборник» і написано в Чернігові «Поучення дітям» В. Мономаха, як показала історія, визначили ціннісно-методологічну орієнтацію всієї організації та змісту освітнього процесу в Україні по суті аж до наших днів» [34, 216].

Певна річ, не випадає вести мову за витворення в киево-руській період системно-завершеної теоретичної моделі історії розвитку художньої словесності, як не концептуалізувалась вона і в епоху латиномовного ренесансного гуманізму та бароко (з причин об'єктивних не могла постати, бо панівною свідомістю епохи в цілій Європі, а отже – і в Україні, була свідомість теологічна, яка поступово замінювалась секуляризовано-національною лише починаючи з другої половини XVII ст. – після періоду перших ранньобуржуазних революцій в Нідерландах, Англії та в Україні). Проте окремі концепти, які в розвитку своєму пізніше розгорнуться в матриці українознавчого осмислення цілокупного феномену словесності, продовжували уреалянюватись у формах, відповідних стилю епохи: як і в часи киево-руські, визначальними тут проявлялися спроби рефлексії над народнопісенними текстами. Свідчення цьому – ренесансна за світоглядними напрямками «Грамматика...» Я. Благовіста, славетного чеського вченого, який, подаючи лінгвістично-психологічний огляд слов'янських мов та ілюструючи свій виклад найдавнішим записом повного тексту української народної пісні (баллада «Дунаю, Дунаю, чом смутен течеш?»), застановляється водночас на типологічних

характеристиках як української мови, так і української словесності: «Є в тій мові пісень і віршів або рим дуже багато» [31, 19], – тут маємо першу в гуманітаристиці спробу осмислити домінуючий панліризм як автентичну напрямну розгортання модальностей українського слова. І то був приклад далеко не поодинокий. Польський письменник С. Сарніцький у книзі «Аннали, або Про походження поляків і литовців» (1587) наводить першу з відомих нині згадок про українські думи («Того самого часу (1506 р.) два Струсі, молоді брати і хоробрі войовники, погибли в битві з волохами. Про них іще й досі співають жалібні пісні, що в русинів звуться думами й співаються тягливим голосом при рухах співаків, що, хитаючися по оба боки вправо та вліво чи взад та вперед, виражають те, що співають. Селянська юрба висловлює се також грою на фуярах, якою тут і там наслідує плачливій мелодії пісень» [30, 456]), про українські думи згадує також один із фундаторів національного польського письменства М. Рей. Але йшлося не лише про, так би мовити, ужинок «з чужого поля», тобто про іноетнічні відлуння мелосу української словесності: фольклорно-пісенні мотиви наснажують плач Матері-Церкви над своїми покатоличеними синами – нащадками старих князівських родів – у знаменитому «Треносі» М. Смотрицького, бадьора вітальності героїчного козацького мелосу розлита в бароковій тональності драми «Милость Божія» (1728) – першого драматичного твору, де на кін було введено постать Богдана Хмельницького (звичайно, подібного штибу фольклорні інтенції уреалянювались авторами цілком усвідомлено, а отже – вони в певний спосіб аналізувались, їх реєстри співвідносились із структурними концептами барокових поетик).

Письменство книжне теж не залишилось осторонь вияскравлення методологічного контенту рефлексії над плином власного буття. Бароковий поет І. Величковський у передмові до «чительника» збірки «Млеко, од овці пастиру належне...» (1691 р.), називаючи себе «істинним сином Малоросійської отчизни нашої» [2, 322], наголошує на унікальності такої універсальної домінує словесності, як мова, бо «ні-каторії і ціле руськіє способи (художнього відтворення дійсності. – О.Х.)... іншим язиком ані ся можуть виразити» [2, 322]. У 1665–1666 рр. з'являється «Оглавление книг, кто их сложил» Є. Славинецького, у якому анотовано близько 50 українських, російських і білоруських книг. П. Федченко, посилаючись на І. Франка, називає цю працю першим бібліографічним нарисом української літератури [28, 11]. Своє місце в цьому процесі належить і поетикам викладачів Києво-Могилянської академії, особливо – працям Ф. Прокоповича та М. Довгалевського. Останній у «Саді поетичному» «ілюстрував свої теоретичні постулати не лише традиційними античними та західноєвропейськими класичними художніми зразками, а й національними – творами авторитетного Ф. Прокоповича» [28, 13]. Проте було б помилково потрактовувати укладені викладачами Могилянської академії барокові поетики як спроби творення науково концептуалізованих моделей розвитку української художньої словесності: по-перше, їхні автори відповідно до норм і правил тогочасного історико-літературного дискурсу засадничо ігнорували матеріал усної народнопоетичної творчості (отже, свідомо «відсікалася» одна із

галузок «дерева» художньої словесності, без якої, власне, вести мову про словесність як метадискурсивну цілісність і не випадає), подруге, як підкреслювала відомий медієвіст, професор Альбертського університету (Канада) Н.Пилипюк, ці поетики не призначалися для публікації, маючи насамперед завдання поза-літературні: «у підручниках поетики літературна теорія підпорядковувалася процесові освоєння латинської мови» [24, 75].

У досекулярну добу, отже, маємо підстави говорити про оприявлення насамперед художньо-естетичного, а не наукового способу осягнення феномену художньої словесності, оскільки лише останньому притаманна категоріальна чіткість та вивіреність наукового інструментарію. «Початки наукового дослідження української історії, етнографії, мови, письменства, – те, що ми називаємо українознавством, припадають на самий кінець XVIII століття» [9, 26], – зазначає в студії «Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення» Д.Дорошенко. Посутньо уточнює це твердження О.Прицак: напрямні, що в саморозвитку своєму концептуалізувалися в початки наукового українознавства, проявилися ще в епоху, що її він називає «добою військових канцеляристів» [25, 62]. Вона охоплювала майже все XVIII ст. (від 1708 по 1786 р.; «добу військових канцеляристів» О.Прицак називає ще «глухівським періодом», бо саме тоді в Глухові була гетьманська резиденція та діяла Малоросійська колегія), і найприкметнішою особливістю інтелектуального сюжету її була спроба витворення системи «подвійної лояльності – імперії і місцевим традиціям» [25, 66]. Інакше кажучи, йшлося про намагання захистити український автономізм, а за сприятливих умов – і розширити державні права Гетьманщини, не порушуючи при цьому небезпечних після полтавської катастрофи 1709 р. питань політичного сепаратизму. Дискурс «глухівського періоду» центрується довкола модальностей базової для нинішньої європейської історії опозиції «геоцентричне-національне»: невдала спроба мазепинців визволити Гетьманщину змусила репрезентантів автономістично налаштованої старшинської верстви по-новому поглянути найперше на вітчизняну історіографію (вона до самих початків XIX ст. залишалася найбільш структурованою дисципліною в українознавстві). Потреба в такому перегляді була доконечна: Петро I своєю концепцією Росії як імперії намагається цілковито позбавити українців киево-руської спадщини: на його замовлення виготовляється (за найактивнішого сприяння інтелектуалів Могилянської академії, необхідно визнати) конструкт т. зв. «российской истории», в якому для України ні князівської, ні литовсько-руської, ні козацько-гетьманської місця не лишалось. Натомість у Гетьманщині до «доби військових канцеляристів» за узагальнюючу працю з україно-руської історії правив «Синопис» – праця І.Гізеля, яка витримала кілька перевидань. Написаний церковним ієрархом більш ніж за два десятиліття після початку Визвольної війни, «Синопис» жодним словом не згадує про козацтво (новий «політичний народ» у соціальній структурі Гетьманщини) та його звитяжну боротьбу зі шляхетською Польщею, утверджуючи натомість як домінуючу ідею конфесійної єдності з Московщиною. При цьому І.Гізелем повсякчас підкреслювалися безперечні, на думку

цього церковного ієрарха та письменника, династичні права московського царя на володіння Києвом та українськими землями. «Київська вченість другої половини XVII ст. не послужила суспільству в той спосіб, на який воно могло розраховувати. Припізнала і за методами, і за змістом, вона була надто шаблоною та відірваною від життя, надто теологічною і схоластичною. Інокентій Гізель, який «присмачив свій «Синопис» (1674) розповідями про привілеї, які дав слов'янам Олександр Македонський, про сарматів, про Мосоха, про створення Києва і т. ін., не згадує ні одним словом про Хмельницького та події 1648–1654 рр.» [32, 115], – наголошував під цим оглядом І.Франко.

Зрозуміло, що в такій редакції «православна ідеологія», ефективна в першій половині XVII ст. (то був клейнод, гуртуючись довкола якого українці успішно протистояли покатоличенню, яке було натоді тотожне полонізації), у нових умовах «єдиновірного» Московського царства, а згодом – Російської імперії виконувати роль об'єднуючого державотворчого чинника не могла. Не конфесія, а нація – ось що мало постати новою консолідаційною базою українства (і постало, а ті сегменти української культури, які продовжували ідеологічно контролюватися підпорядкованою Синоду Православною церквою, поступово, проте невідворотно інтегрувалися в дискурсивний простір імперського зросійщення). Під цим оглядом симптоматично, що Г.Сковорода – постать на межі «давнього» та «нового» етапів розвитку вітчизняної словесності, – здобувши в Могилянській академії солідну богословську підготовку, у буттєвій та світоглядній поставі своїй церкві як імперській інституції волів не підпорядковуватися. З'являються «козацькі літописи» – не описово-фактографічні компендіуми, а наснажені виразними патріотичними інтенціями твори Самовидця, Григорія Грабянки, Самійла Величка. Останній, колишній військовий канцелярист Гетьманської канцелярії, називаючи себе «істиним Малої Росії сином», антиімперську настанову свого літопису майже не приховує: промовистим, наприклад, є перелік діянь Петра I, які козацький літописець наводить в оповіді про сходження його на престол: «Розорив був Запорозьку Січ... Полякам віддав тогочасну Україну...знищив і вельми уярмив усіх малоросіян як шляхетного козацького чину, так і посполитих» [35, 448]. Н.Яковенко під цим оглядом зазначає: «Пункт про «уярмлення» українців дослівно збігається з деклараціями антимосковських угруповань, де пасажи про «московське ярмо» і про наміри Москви «починити своїми холопами й невольниками» козаків є одним із загальників – починаючи від Івана Виговського й завершуючи Пилипом Орликом, який у «Конституції» 1710 р., у «Виводі прав України» 1712 р. та в численних листах і зверненнях, написаних уже на еміграції, до блиску відшліфував стилістику антимосковської публіцистики...» [35, 448].

Звичайно, козацькі канцеляристи (саме в середовищі «глухівських військових канцеляристів, як довів О.Прицак [25, 66], постала «Історія русов») та продовжувачі їхньої традиції, які творили в публічному просторі Гетьманщини вже після остаточної інкорпорації її імперією, у своїх висловлюваннях вимушені були позиціонуватися у спосіб значно обережніший, ніж той, який міг собі дозволити Самійло Величко

(зрештою, він творив невідцензурний і не призначений для друку рукопис): антиімперські ідеї оприявнювались у їхніх писаннях натяками, підтекстом, структурою форматування матеріалу. Прикметними під цим оглядом постають «Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях» (1798 р.) Я.Марковича. За Д.Дорошенком, то була «цїла енциклопедія українознавства» [9, 27], у якій висвітлювалися питання нашої минувшини, зокрема й найдавнішого її етапу, пропонувалися концепції періодизації історії України та географічного структурування українського терену, фіксувались усталені етнографічні прикмети нашої людності (Я.Маркович у цьому творі, який побачив світ у рік виходу «Енеїди» І.Котляревського, висловив прогностичну віру в те, що потенціал української народнопоетичної творчості стане підставою для розвитку вітчизняного красного письменства). Варті уваги також «Описание Малороссии» його брата О.Марковича, у якому її автор, незважаючи на власний дворянський статус, доходить думки про необхідність та закономірність скасування кріпацтва, «Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России» вихованця університетів у Галле і Лейпцигу О.Шафонського, «Источники малороссийской истории» та «История Малой России, от присоединения ее к Российскому государству до отмены гетманства» Д.Бантша-Каменського (чиновника при канцелярії військового губернатора кн. М.Репніна – впливового прихильника автономістського руху). Ці артефакти – своєрідні першоелементи, на основі осмислення яких, осмислення і прихильного, і разом з тим критичного, формувалось оперативне поле комплексу українознавчих дисциплін. І хоча ці дослідження стосувались переважно проблем вітчизняної історії, етнографії та географії, елементи наукової концептуалізації історії української художньої словесності проявляються там достатньо виразно (спочатку переважно як своєрідний «ілюстративний матеріал» до історичних чи етнографічних наративів, проте пам'ятки словесності проявляються у їхній системі координат дискурсивно-аналітичними регістрами, а не розгорнутими художніми тропами, бо осмислюються та аналізуються вони навч раціонально, згідно з визначеними методологічними критеріями наукового підходу): Д.Бантш-Каменський вперше в «Источниках...» публікує славнозвісну «Думу Івана Мазепи» (хоча автор «Історії Малої Росії» і осуджував діяльність бунтівного гетьмана, та й назагал історичні праці Бантша-Каменського, за Д.Дорошенком, написані «сухо і в надто лояльному щодо Росії дусі» [9, 27], однак Мазепин заклик: «Самопали набувайте, // Острих шабель добувайте, // А за віру хоч умрите, // І вольностей бороніте» – у конкретній ситуації того часу звучав більш ніж революційно), а Я.Маркович крізь призму осмислення української мови, фольклору та комплексу природничо-соціальних факторів виходить навіть на осягнення проблематики етнічної ментальності. «Українська мова, за його (Я.Марковича. – О.Х.) словами, – це мова любові, ніжна, приємна, сповнена патетичних висловлювань» [13, 45], – зауважує, застановляючись на його українознавчому доробку, провідний у сучасній Україні фахівець у царині національної історіографії Я.Калакура і наголошує:

«Я.Маркович вперше в історико-етнографічній науці визначив основні три типи українського характеру» [13, 45]. Водночас О.Любасевич, близький до середовища козацьких автономістів, зокрема до останнього гетьмана України К.Розумовського, прагне популяризувати твори, написані живою українською мовою, переконуючи освічений загаль, що в них «под корою просторечия» приховані «драгоценные мысли» [28, 15]. Йому ж належить і спроба травестіювати живою мовою «Енеїду» – у такий спосіб він прагнув надати живій народній мові статусу літературного: за М.Возняком, «догоджаючи звичкам гетьмана Розумовського, перевдягнув Любасевич Вергілієвих пастухів в український кобеняк у кожному разі надовго перед тим, коли Котляревський почав травестіювати Вергілієву «Енеїду» в український одяг» [3, 286].

Геополітично локалізована та теренах Лівобережної Гетьманщини інтелектуальна традиція «козацьких канцеляристів» у такий спосіб витворила сприятливі умови для більш-менш безконфліктного переходу і до нової української літератури, і до нового етапу осмислення історії української художньої словесності. Свого «горизонту» епоха «козацьких канцеляристів» сягнула в «Історії русов» – цілісному історіософсько-політичному документі, виникнення якого пов'язане з діяльністю гуртка патріотичного шляхетства, до якого належав і князь М.Репнін. Значення цього твору в українській духовій традиції настільки велике, що І.Франко у «[Плані викладів історії літератури руської. Спеціальних курсах. Мотивах]» пропонує розпочинати історію нового періоду нашої словесності навіть не з «Енеїди» І.Котляревського, а з «Історії русов», бо у цьому творі «ярко висказалися іменню ті політичні та соціальні ідеали, котрі більше або менше ясно відчували всі українські писателі, поети й публіцисти, не виключаючи й Шевченка (з виємком хіба його релігійно-поетичних творів останніх літ). Розбір «Истории руссов» допоможе мені відразу вяснити той ідейний ґрунт, на котрім виросла новіша українська література. На тім тлі ясно визначуться силуети перших українських писателів Котляревського, Гоголя-батька, Гулака, Боровиковського з їх сентименталізмом та гуманізмом, літературна і широка громадська діяльність Гр. Квітки-Основа'яненка, літературна і наукова діяльність Бодяньського, Максимовича, Метлинського, Бантша-Каменського та Маркевича» [29, 61]. На теренах Правобережжя, а тим більше Галичини, де з огляду на «спольщеність» вищих прошарків суспільства в культурному просторі переважали настрої виразно антиселянські, а отже – антиукраїнські, нове письменство Котляревського і Квітки зустрівалося б зовсім з іншою суспільною атмосферою, ніж та, яку сформували нащадки глухівських канцеляристів. Нова Коліївщина стала для польської шляхти привидом, сліди якого вона шукала в найневинніших проявах етнічної свідомості покріпаченого люду. Ці настрої були настільки тривкими, що навіть у 1863 р., за свідченням М.Драгоманова, київський шляхетський маршалок Горват звертався до генерал-губернатора Анненкова із запискою про доконечну потребу розкопати Шевченкову могилу: на думку місцевих польських поміщиків, «в могилі закопані ножі, а сам Шевченко не вмер, а живе в Лондоні, і поверне на Україну у хвилі нової гайдамаччини» [10, 146].

Проте і брати Марковичі, і О.Шафонський,

і Д.Бантиш-Каменський, і навіть автор «Історії русов» (за О.Пріцаком, свої відомості про історію України Тарас Шевченко черпав головно із цього твору, перейнявши в такий спосіб через посередництво дворянського просвітництва естафету глухівських військових канцеляристів [25, 66]), концептуалізуючи початки комплексу наук про Україну, полишали словесність на периферії своїх зацікавлень. Це закономірно для початкового – на цьому важливо наголосити! – етапу становлення окресленої наукової парадигми: історіографія як провідна галузь тогочасного українознавства (йдеться про період від дискурсивного оформлення його в окремішню дисципліну на схилку XVIII ст. до появи 1827 р. «Малороссийских песен» М.Максимовича) зосереджувала свою увагу не на історичній, соціально-побутовій чи ліричній народній пісні, думі, переказі, а на князівській або королівській грамоті чи привілеї, гетьманському універсалі, судовому акті, урядовій декларації... Згадаймо бодай Самійла Величка з його ідеєю «шляхетного козацтва»: аби всіляко оборонити й потвердити її, він вдається до відтворення з пам'яті документів Гетьманської канцелярії (оригінали їх були знищені у вогні карального рейду Меншикова на Батурин у 1708 р.) або навіть і до фальсифікації їх – зрозуміло, з метою патріотичною. У першій третині XIX ст. І.Срезневський так само з метою виразно патріотичною (наразі не йдеться про осуд одного з перших дослідників і популяризаторів скарбів усної народної словесності, а про з'ясування конкретики історико-культурної ситуації: зрештою, в подібний спосіб тоді чинили «будителі» народів у цілій Європі – досить нагадати про В.Ганку, який скомпонував псевдоісторичні Краледворський і Зеленогорський рукописи, аби сповнити чехів духом національної гідності) публікує у «Запорожской старине» власні стилізації під народні думи. Але прикметно, що об'єктом його зацікавлення постає саме народна дума, а не королівський привілей чи князівська грамота. Інакше кажучи, за кілька десятиліть на зламі XVIII і XIX ст. відбулась, без перебільшення, світоглядна революція, внаслідок якої артефакти словесності перемістились з периферії наукових досліджень у їхній центр.

Власне, мова має вестися про паралельні і взаємообумовлені процеси – інтенсивне засвоєння інтелектуальним загалом філософських, естетичних та політичних концепцій романтизму і поширення ідей Великої французької революції. Ці світоглядні теорії, домінуючи яких поставала стверджена авторитетом Ж.-Ж.Руссо концепція народу як суверена і природного права народу обирати собі як форму правління, так і власний шлях історичного розвитку, перетворили кінець XVIII – початок XIX ст. на своєрідний Рубікон світової історії. Наслідком «розгорнення» цих філософсько-соціальних концепцій трансформувалася вся європейський цивілізаційний ландшафт: остаточно утвердили свої «громадянські права» національна політика, національна культура, національне – а не станове – письменство. Навіть війни між країнами зі станovo-феодалних конфліктів перетворились на війни національні. В українській ситуації (відлуння ідей Французької революції – варто нагадати – виразно оприявлене і у світоглядних реєстрах «Історії русов»: спираючись на теорію «природного права», її автор виправдовує повстання Хмельницького і Мазепи проти своїх

монархів) цей загальноєвропейський емансипаційний дискурс проявився, серед іншого, і в чинниках психологічного характеру. Характеризуючи українознавчі дослідження переромантичної доби і віддаючи належне позитивним у них моментам, М. Грушевський водночас наголошує: «Але весь сей рух мав сильно зазначений антикварний характер. Він не розвинувся широко, не захопив широких кругів: йому бракувало того живого нерва – динаміки розвою, що виявив себе в пізнійшій добі» [5, 28]. Зауважена М.Грушевським «антикварність» руху, більше статичного, ніж динамічного, репрезентанти якого так вподобали родинні архіви й генеалогії, вкрай важливі для того, аби нащадки козацької старшини змогли підтвердити своє право на російське дворянство (то виразне відлуння пануючої в XVII і XVIII ст. персоналістичної парадигми історії, у системі координат якої головний рушій історичного процесу – не народ, а воля правителів: найяскравіша її пам'ятка в українській історіографії – створена в 70-х рр. XVII ст. «Хроніка з літописців стародавніх» Ф.Сафоновича), зумовлювала й адекватні цій атрибутивні характеристики форми соціальної реалізації руху, своєрідним символом якого на зламі XVIII–XIX ст. стала поміщицька садиба, в якій самотиною пише свою наукову працю (надто часто і без надії на публікацію) «любитель» малоросійських старожитностей. Для людей із нахилом до політичної діяльності існував ще – як варіант – таємний гурток на кшталт масонського (таким, як зазначалося повище, був гурток кн. Рєпніна, та й І.Котляревський свого часу був членом одного з таких гуртків). Часопис, університетська кафедра як центри координації наукової роботи, системні фольклорно-етнографічні експедиції з метою збирання скарбів народнопоетичної словесності – ті реалії повносило заявлять про себе згодом, у добу, коли вже повновладно пануватиме романтизм.

Власне, вже саме підсоння нашого краю і виформований ним психотип українця зумовили те, що цей терен неминуче мав стати «землею обітованою» європейського романтизму (згадаймо ще раз цитовану повище заувагу Яна Благослава до фіксованої вперше цим чеським ученим ліричної української пісні: «Є в тій мові пісень і віршів або рим дуже багато» – вона дозволить зрозуміти, чому виникали і здобувалися на таку популярність «українські школи» в польській, російській, чеській літературах). Становлення й розвиток романтизму як світоглядно-філософської течії зумовлювались іманентними потребами розвитку вітчизняної словесності (та й культури загалом), бо за самою природою своєю українська духовність – екзистенційно-лірична, проте не можна не зазначити і того, що популяризації романтизму як стилю і типу світобачення вельми посприяли, як висловився б автор «Євгенія Онегіна», «учености плоды», які привозили наші земляки «из Германии туманной». Починаючи з другої половини XVIII ст., Україна у реєстрах романтичної «картини світу» німецької філософії виокремлюється – духовно, територіально, світоглядно, виокремлюється, незважаючи на те, що як геополітичний гравець на європейській шахівниці Гетьманщина натовді перестає існувати. Філософські аспекти повищої проблематики концептуально осмислює в своїх розвідках, зокрема й у книзі «Народно-звичаєві обрії філософії

Г. Сковороди» Т. Кононенко, який докладніше застановиться на проблематиці «симфонізму» – спільної типологічної характеристики вітчизняної та німецько-австрійської культур окресленого періоду, характеристики, яка проявлювалась, серед іншого, у суголосних обертонах філософії Сковороди і музичній палітри Моцарта, у специфіці рецептивного засвоєння мелосу української народної пісні музичним генієм Л. Бетховена. Традиції симфонічного, а не лінійно-утилітарного осягнення світу (за Т. Кононенком, «симфонічна форма філософствування утримує діалогізм як складову частину» [15, 131]) обумовили непідробний інтерес німецьких інтелектуалів до феноменів української словесності та народної звичаєвості. Одним із найяскравіших прикладів тут – творчість письменника, професора слов'янської філології Мюнхенського університету Ф.Боденштедта. Його передмова до збірки перекладів українських народних пісень «Поетична Україна» (Штутгарт, 1845) сповнена високого пошанівку до артефактів нашого фольклору: «У ніякій країні дерево народної поезії не видало таких великих плодів, нігде дух народу не виявився в піснях так живо й правдиво, як серед українців. Який захопливий подих туги, які глибокі, людяні почування в піснях, що їх співає козак на чужині! Яка ніжність у парі з мужеською силою пронизує його любовні пісні... Справді, нарід, що міг співати такі пісні і любитися ними, не міг стояти на низькому ступні освіти. Цікаво, що українська народна поезія дуже подібна іноді своєю формою до поезії найбільш освічених народів Західної Європи» [27, 215].

Проте визначальною для концептуалізації світоглядної системи координат романтизму окреслюється постать філософа і поета Й.-Г.Гердера. Творець базових ідеологем цього дискурсу («народний дух» як матриця і парадигмальна цілокупність розвитку культури, «природна людина», вивільнена емоційність якої протистоїть холодному раціоналізму «розумної людини» епохи класицизму та Просвітництва) у відомому в Європі «Щоденнику моєї подорожі за 1769 р.», розмірковуючи про ту нову силу (культурного, а не мілітарного кшталту, бо держава, що постає наслідком завоювань, викликала в мислителя тільки почуття жаху: виразні гердерівські інтенції відчужаються, наприклад, у рядках студії П.Куліша «Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті», де автор «Чорної ради» захоплено підносить факт того, що «явивсь на Україні поет без «шаблі булатної, без бандури подорожньої», Квітка. Не до козаків він про військові речі слово обертає: обертає він слово до хуторян і дає їм науку тихого, богобоязливого життя, докоряючи їм новими гріхами» [18, 489]), спроможну влити «молоде вино» в «старі міхи» європейського континенту і надати йому імпульсу духового відродження, стверджував: «Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, погідна вдача народу, його музичний хист, плодюча земля – колись обудиться. Із малих племен, якими адже ж були колись греки, повстане велика культурна нація. Її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у широкий світ» [21, 28]. В іншій своїй праці – «Фрагменти до нової німецької літератури» – Гердер згадує також «козацькі думи як розвинений національний епос України» [1, 132], осмислюючи в єдиному вимірі українську духовність та найвищі злети світової культури.

І зовсім не випадково вже на перших сторінках опублікованої М.Костомаровим 1843 р. магістерської дисертації «Об историческом значении русской народной поэзии» (то було перше дослідження, що в ньому пісенна творчість українців аналізувалася в повноті науково-системного аналізу) майбутній автор «Книг буття українського народу» з таким пієтетом підносить це ім'я: «Перед всіма народами німці можуть пишатися своїм безсмертним Гердером, який завдав рішучого удару попереднім уявленням і утвердив на непорушній основі прапор народності» [16, 44–45].

Для становлення наукового дискурсу вивчення історії української словесності визначальним окреслилось те, що саме цей німецький філософ, якому випало творити на зламі епох Просвітництва й романтизму, прогностично накреслив місійні потенції розгортання нашої національної культури в цілокупній її повноті і водночас вияскравив екзистенційну суголосність духових «стилів» української та середземноморсько-еллінської ойкумен. І простежується якась глибинна закономірність у тому, що майже за два століття по писаннях Гердера поет і один із найглибших українських історіософів Є.Маланюк, наголосивши в «Нарисах з історії нашої культури» на належності України «до антично-грецького кола, до кола античної культури Еллади» [21, 23] і на зумовленому цим чинником природному антропоцентризмі українського фольклору та письменства («В світлі людяної, антропоцентричної релігійності Еллади стає зрозумілою нам генетична лінія і нашої релігійної свідомості, в якій «Христос іде за плугом», а «Марія їсти приносить» [21, 27]), з вдячністю згадає Й.-Г.Гердера – за словами автора «Земної мадонни», «великого дослідника національних культур, визначного історіософа, приятеля Гете і учителя нашого М.Максимовича» [21, 28], який «з такою геніальною інтуїцією відчув дух нашої культури» [21, 28].

Майже три десятиліття між кінцем XVIII ст. та початком 30-х років XIX ст., коли дослідження М.Максимовича концептуалізувалися знаковою подією в національному суспільному і культурному житті, – то окремішній етап осягнення української художньої словесності, який доречно було б назвати підготовчим; у процесі його розгортання виокремлюються елементи наукового підходу до її пізнання, проте вони ще не інтегруються на основі визначених методологічних критеріїв у цілісну аналітичну парадигму. То були своєрідні «пропілеї» до постановня критеріально визначеної науки про художню словесність як самостійну галузь українознавчого знання: наспіла доба усвідомленого збирання фольклорного матеріалу (він більше не виступає як допоміжний складник, додаток до історіографії, його самодостатня значущість більше ніким не ставиться під сумнів), певного упорядкування «польових» записів, спроб систематизації народнопоетичного «матеріалу» в контексті розвитку новозасвоєних гердерівсько-романтичних моделей художнього мислення. Такого характеру набула діяльність, наприклад, В.Ломиковського – історика, етнографа, нащадка гетьмана Д.Апостола: 1806 р. він укладає збірку народних дум (вона так і лишилась за його життя не опублікованою). Широкий рух цей захопив і «батька» нової української літератури І.Котляревського, який, за свідченням його біографа С.Стебліна-Камінського [23, 112], уваж-

но вивчав живу народну мову, збирав та записував українські пісні і навіть, перевдягнувшись у селянський стрій, сам брав участь у «забавах простолюду» [23, 112].

Симптоматично, що перший твір нового українського письменства – «Енеїда» І.Котляревського – як складний, багаторівневий семантичний комплекс розгортав у регістрах свого постання і виміри науково-дискурсивного осмислення словесності, найперше – в аспекті її мовної домінанти, що вона в історико-культурній ситуації підросійської України кінця XVIII – початку XIX ст. була єдиною формою легітимізації українства. При цьому необхідно наголосити, що на етапі становлення українознавчих методик осмислення словесності теоретична рефлексія часто «вбиралася в шати» художнього екзерсису, який протягом тривалого періоду залишався повноправним чинником дослідницького поступу: Шевченкова фундаментально-значуща для розвитку науки про художню словесність передмова до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р. також оперувала не «сухим» категоріальним апаратом рефлексії, а емоційно насаженими метафорами. С.Єрмоленко у статті «Джерело духовності народу – мова (Про сучасне прочитання «Енеїди» Івана Котляревського)» під цим оглядом наголошує: «Увага Котляревського до цього важливого джерела духовності – мови – простежується в усьому тексті поеми, причому паралельні назви *язик* і *мова* вживаються на позначення характерної ознаки етносу – його рідної мови.

*Ходили там чи не ходили,
Як ось вернулись і назад
І чепухи нагородили,
Що пан Еней не був і рад.
Сказали: «Люди тут бормочуть,
Язиком дивним нам сокочуть,
І ми їх мови не втнемо;
Слова свої на ус кончають,
Як ми що кажем їм – не знають,
Між ними ми пропадемо.*

Протиставлення *своєї* і *чужої* мови підтверджується і наступним текстом, у якому йдеться нібито про латинську (піярську) граматику, однак несподівані церковнослов'янські *тму, мну, здо, тло* підказують нам, що плем'я згодом не «по-латинському гуло», як написано в Котляревського, а по-польському чи по-московському. У Польщі було видано згадувану шкільну граматику, а в Московській державі, як відомо, панували традиції церковнослов'янської мови. Тому й закінчення слів на *ус* і *назва* церковнослов'янських літер *тму, мну, здо, тло* – це ознаки мовного питання, нерозривно пов'язаного з питанням культури українців саме в часи Котляревського, коли давалися взнаки наслідки і польської, і московської політики щодо України» [12, 121–122].

Заснований 1805 р. за ініціативи В.Каразіна Харківський університет уможливив досліджувати українську художню словесність у форматі академічних студій. 1816 р. у Харкові з'являється перший український літературно-художній та науковий часопис «Украинский вестник» (у роботі його редакції брав участь і фундатор нової української прози Г.Квітка-Основ'яненко), традиції якого у 1824–1825 рр. продовжує «Украинский журнал». На їхніх сторінках друкується багато матеріалів з вітчизняної історії та культури: як наголошує О.Гомотюк [4, 121],

«Украинский вестник» опублікував матеріали першої в нашій інтелектуальній історії українознавчої дискусії про з'ясування семантики термінів «Україна» та «Малоросія». Симптоматичною для аналізу світоглядних засад авторів і читачів першого українського часопису може окреслюватися опублікована в «Украинском журнале» 1825 р. розвідка І.Кулжинського «Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии», автор якої високо оцінює творчість С.Климовського, Г.Сковороди, І.Котляревського, говорить про старожитність української мови («малоросіяни можуть сміливо називати невідомого співця Ігорового – своїм поетом» [17, 48]; «Хто знає? може навіть Боянові нащадки живуть тепер між нами в околицях Києва, Любеча або Чернігова» [17, 49]), однак, віддаючи данину пануючим на той час уявленням, які були характерними і для представників російської академічної науки, стверджує, що притаманна українській мові ніжність та музичний характер її постали наслідком впливу на неї мови польської. Тож не випадково О.Прицак наголошує на особливій ролі Харківського університету та розпочатих у ньому досліджень словесності для процесів формування модерної української національної ідентичності: «Новітня концепція окремішності українського народу із його давньою історією виникла як інтелектуальна ідея у другій та третій чвертинах 19 ст., у двох перших університетах України – у Харкові... та Києві» [26, XL]; «Німецька романтика породила харківську романтику, яка народну пісню визнавала за найвищу поезію: почали збиратися та цінитися українські народні пісні (перша збірка видана вихованцем Харківського університету князем грузинського роду Миколою Цертелевим 1819 р.)» [26, XL].

Згаданий О.Прицаком князь М.Цертелєв не був фаховим ученим, та й ужинок його годі назвати надто вагомим (у його збірці «Опыт собрания старинных малороссийских песней» уміщено лише 9 дум та одну пісню), однак його збірка – первісток нашої наукової етнографії. Надзвичайно важливим бачиться й те, що у передмові до неї М.Цертелєв зробив присутній крок до реабілітації зневаженої в епохи класицизму та раннього Просвітництва народної поезії як естетичного та світоглядно-філософського критерію: на переконання М.Цертелєва, у піснях видно «поетичний геній народу, дух його, звичай часу, про який ідеться, і, нарешті, ту моральну чистоту, що нею завжди вирізнялись малоросіяни і яку вони дбайливо зберігають до цього часу як єдиний спадок предків своїх і завдяки якій вони вціліли від жадоби народів, які їх оточують» [33, 57]. Фольклористична діяльність грузинського князя – то своєрідна єднальна ланка між підготовчим та інституційно-науковим етапами осмислення художньої словесності в системі українознавства. Зрештою, своїми листами, у яких він докладно застановлявся на специфіці фіксації українського етнографічного матеріалу, грузинський князь спонукав до записування, дослідження і видання українських пісень М.Максимовича; в етапній для концептуалізації українознавчого осмислення феномену словесності передмові до «Малороссийских песен» фундатор першої в національній історії кафедри українознавства висловлює подяку М.Цертелєву за те, що той сприяв виданню цього збірника «надсиланням пісень та своїми порадами» [20, 292].

Проте справжнім піонером науково-аналітичного осмислення усної художньої словесності українців судилося стати палкому її ентузіасту А. Чарноцькому, знаним ширше за прибраним ім'ям Зоріана Доленги-Ходаковського. Людина дивовижної долі, учасник польських антимосковських конспірацій, відданий за це в солдати російської армії, згодом – дезертир, тобто політичний злочинець, який перейшов на бік Наполеона і як вояк його армії брав участь в кампанії 1812 р. (після поразки французів він залишився на теренах, підконтрольних Росії, тому протягом усього подальшого життя вимушений був приховувати своє справжнє ім'я та обставини своєї біографії), З. Доленга-Ходаковський одним із перших на слов'янських теренах почав популяризувати ідею народності як нового світоглядного «горизонту» епохи. Спочатку йому не йшлося про якийсь спеціальний інтерес до українського фольклору, він поклав був собі за мету насамперед дослідити початки історії Слов'янщини і реконструювати пантеон дохристиянських богів. З цією метою він розпочинає систематичний запис і дослідження найдавніших, найархаїчніших пластів народної словесності (апробованим ним методиками використовують і сучасні науковці, які довели, що в артефактах фольклору, особливо в календарно-обрядовому його циклі, закодована інформація про праісторію та первісну міфологію слов'ян). Своє світоглядне кредо З. Доленга-Ходаковський виклав у виданій у Львові 1819 р. брошурі «Про слов'янщину передхристиянством»: у ній він закликає ентузіастів пошуку старожитностей «піти і спуститися під стріху селянина в різніх віддалених окраїнах..., поспішити на його бенкети, забави та різні події життя. Там, в диму, що клубочиться над головами, снуються ще старі обряди, звучать давні співи, і в танцях простих людей відгукуються імена забутих богів» [8, 20]. Набутком З. Доленги-Ходаковського став етапом у слов'янській фольклористиці і народознавстві, адже в цих ділянках наукового знання саме йому судилося вперше з такою інтенсивністю емоційної наснаги не просто реабілітували, а утвердити як визначальні й сенсотворчі ті пласти культури, що раніше академічною наукою, у тогочасній системі координат якої греко-римська міфологія та антична епічна традиція слугували за неперевершений взірець, потрактувувались «низькими», не придатними для аналітичного дослідження.

З 1814 р. З. Доленга-Ходаковський переїжджає на Волинь: за сприяння вчених, що об'єдналися довкола визаного центру тогочасної освіти і культури – Кременецького ліцею (до речі, важлива деталь: 1834 р. саме на базі Кременецького ліцею, закритого після польського повстання, було створено Київський університет, за завданням Археографічної комісії якого згодом збиратиме фольклор та українські старожитності «художник Тарас Шевченко»), він здійснює фольклорно-етнографічні експедиції по селах Волині, Галичини, Полісся і Наддніпрянщини. У 1817 р. відвідує Польщу, аби записати тамтешній фольклор, – і повертається в Україну з великим розчаруванням. Його надії на те, що польський пісенний мелос вражатиме своїм багатством, не справдилися: народнопоетична словесність західних сусідів українців виявилася досить бідною. Порівнюючи згодом матеріал, записаний на українських теренах, із записаним в Польщі, вчений передає

це співвідношення пропорцією 16:1 [8, 24]. Вражений цим, З. Доленга-Ходаковський напише згодом в одному з листів: «Що стосується народних повір'їв у піснях і обрядах поляків, з сумом повідомляю: так мало їх знайшов, що ледве можна виявити сліди наявного на Русі і колись існуючого в Польщі» [8, 24], натомість українські пісні, на думку піонера слов'янської фольклористики, «зберегли велику поетичну красу... виконуються на своїй мові та мають тисячі зменшувальних слів, створюють вони образи, гідні загального захоплення» [8, 30].

Ще з більшим завзяттям продовжує З. Доленга-Ходаковський збирати українську словесність, записавши в експедиціях 1814–1820 рр. величезну кількість народних пісень (з огляду на це польський ентузіаст українського фольклорного мелосу може підставою вважатися і фундатором експедиційного українознавства): якщо збірка М.Цертелева, як уже зазначалось, містила 9 дум і одну пісню, збірка М.Максимовича «Малороссийские песни» нараховувала 129 пісень, то в рукописних записах Зоріана Доленги-Ходаковського їх містилося понад дві тисячі (він фіксував також польські, російські і білоруські пісні, однак ці записи за повнотою і системністю, як наголошував упорядник і першопублікатор його наукового доробку О.Дей, «не витримують ніякого порівняння із зібранням українських пісень» [8, 51]). Записи З. Доленги-Ходаковського – то енциклопедія цілокупного Всесвіту нашої пісенності: могутніми пластами тут репрезентовані календарно-обрядові пісні (колядки та щедрівки, веснянки, русальні, купальські, жнивварські пісні), пісні весільні (ім він приділяв особливу увагу) та родинно-побутові, козацькі, чумацькі, заробітчанські пісні, пісні історичного циклу. Жоден із західно- та східнослов'янських народів на той час не міг пишатися такою сумлінністю фіксації свого фольклорного набуток.

Надзвичайно важливим бачиться й те, що З. Доленга-Ходаковський не лише записував, а й осмислював народнопоетичну творчість українського народу. Він уперше висловив думку (пізніше М.Максимовичем та М.Грушевським розгорнуту у струнку систему аргументації) про генетичну спорідненість «Слова о полку Ігоревім» та пісенного українського мелосу, відзначивши при цьому, що народна поезія мешканців Наддніпрянщини постає тим джерелом, за допомогою якого можна прояснити багато його «темних місць», йому випало бути піонером в обґрунтуванні ідеї мовної соборності українського етносу: до українського мовного ареалу належать говірки і Волині, і Наддніпрянщини з Києвом, і Закарпаття, де українці живуть аж «до річки Тиси» [8, 27]. Неймовірно багате зібрання українських пісенних скарбів З.Доленги-Ходаковського хоча й залишилось у рукописі, проте не загубилось, активно увійшовши в науковий обіг. Ним цікавились і його осмислювали О.Бодяньський, В.Науменко, В.Доманицький, К.Сосенко, чеський будитель П.Шафарик (у Шевченковому «Єретіку» не випадково читаємо: «Слава тобі, Шафаріку, // Вовіки і віки»: П.Шафарик інтенсивно спілкувався з репрезентантами українського руху – М.Максимовичем, О.Бодяньським, Я.Головацьким, І.Срезневським), а М.Гоголь, дізнавшись про те, що М.Максимович придбав у вдови З. Доленги-Ходаковського рукописи його збірок, пише своєму земляку в листі

від 9 січня 1833 р.: «Я дуже зрадив, почувши від вас про багату сукупність пісень із зібрання Ходаковського. Як би я бажав бути з вами і переглядати їх разом, при тремтінні свічки, між стінами, забитими книжками і книжковим пилом. Моя радість, життя моє! Пісні! Як я вас люблю. Так ось, я вас прошу, зробіть милість, дайте списати всі пісні, що знаходяться у вас... Зробіть милість і пришліть цей екземпляр мені» [8, 35]. М. Максимович виконав прохання М. Гоголя і, як свідчить виявлений О. Деєм напис на обкладинці одного з томів рукописних збірок З. Доленги-Ходаковського, переслав йому два фоліанти копій українських пісень із зібрання піонера слов'янської фольклористики [8, 35].

Отже, у висліді можемо підставово ствердити: осмислення української художньої словесності в епоху, що передувала розпочатому в першій третині XIX ст. інституційно-науковому етапу розвитку українознавства, уможливило нашій інтелектуальній еліті концептуалізувати феномен художнього слова як невід'ємну складову метаісторичної бутності українства. Книжники епохи Київської Русі та бароко, плеяда «козацьких канцеляристів», М. Цертелєв, З. Доленга-Ходаковський, О. Павловський, який у першій в нашому мовознавстві друкованій граматиці живої народної мови «Грамматика малороссийского наречия» (1818 р.) навів кілька зразків народної поезії, – усі вони поставили питання цілокупної ідейно-світоглядної та художньо-естетичної бутності словесності на порядок денний українознавчих студій. А повносили і науково-адекватну відповідь на нього спромоглися дати вже наступна доба, позначена іменем М. Максимовича.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Александрова Г.* Українська народна пісня у дослідженнях Фрідріха Боденштедта // Українознавство – наука самопізнання народу: Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції 18–20 жовтня 2001 р. / Загальна ред. Кононенко П., наук. ред. – упоряд. Ярошинський О. – К.: НДІУ, 2001. – С. 132–134.
2. *Величковський І.* Передмова до чительника // Українська література XIV–XVI ст.: Синкрет. Писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. і вступна стаття В. І. Кречотня; Ред. тому О. В. Мишанич. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 322–323.
3. *Возняк М.* Історія української літератури: У двох книгах: Навч. вид. – 2-ге вид., випр. – Кн. друга. – Л.: Світ, 1994. – 560 с.
4. *Гомотюк О.* Університети як осередки українознавчих досліджень // Українознавство. – 2005. – №3. – С. 119–128.
5. *Грушевський М.* «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича і їх роль у розвитку українознавства // Народна творчість і етнографія. – К., 1996. – №5–6. – С. 27–37.
6. *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т. 2 / Упоряд. В. В. Яременко. – К.: Либідь, 1993. – 264 с.
7. *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т. IV. – Кн. 1 / Упоряд. О. М. Таланчук. – К.: Либідь, 1994. – 392 с.
8. *Дей О., Малаш Л.* Піонер слов'янської фольклористики та його українські записи // Українські народні пісні в записках Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / Упоряд., текстологічна інтерпретація і коментарі О. І. Дея. – К.: Наук. думка, 1974. – С. 19–60.
9. *Дорошенко Д.* Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. Ульяновська. – К.: Либідь, 1993. – С. 26–39.
10. *Драгоманов М.* Війна з пам'яттю про Шевченка // Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці: У двох томах. – Том другий. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 146–147.
11. *Дунаєвська Л., Таланчук О.* Український фольклор і фольклористика в їх історичному розвитку // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка: українознавство. – Випуск II. – К., 1997. – С. 109–119.
12. *Єрмоленко С.* Джерело духовності народу – мова (Про сучасне прочитання «Енеїди» Івана Котляревського) // Українознавство. – 2005. – №1. – С. 120–122.
13. *Калакура Я.* Започаткування наукових основ українознавства (на зламі XVIII–XIX ст.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XVI. – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – С. 41–52.
14. *Кононенко П.* Українська література: проблеми розвитку: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
15. *Кононенко Т.* До питання визначення основної літературної форми філософських творів Григорія Сковороди // Кононенко Т. Народно-звичаєві обрії філософії Г. Сковороди // Філософія України. Вступ до методології українознавства. – К.: Науково-дослідний інститут українознавства, 2008. – С. 127–133.
16. *Костомаров М.* Об историческом значении русской народной поэзии // Костомаров М. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І. Бетко, А. Полотай; вступна стаття М. Яценка. – К.: Либідь, 1994. – С. 44–200.
17. *Кулжинський І.* Некоторые замечания касательно истории и характера малороссийской поэзии // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. – Книга перша: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. – С. 48–51.
18. *Куліш П.* Григорій Квітка (Основ'яненко) і його поєсти (Слово на новий виход Квітчиних повістей) // Куліш П. Твори в двох томах. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1989. – С. 487–504.
19. *Літопис Руський:* Пер. з давньоруськ. Л. Є. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
20. *Максимович М.* О малороссийских народных песнях // Максимович М. Киев являлся градом великим...: Вибрані українознавчі твори. – К.: Либідь, 1994. – С. 282–296.
21. *Маланюк Є.* Нариси з історії нашої культури // Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – С. 18–74.
22. *Нудьга Г.* Зародження літературознавчої думки в письменстві Київської Русі // Нудьга Г. На літературних шляхах: Дослідження, пошуки, знахідки. – К.: Дніпро, 1990. – С. 6–46.
23. *Одарченко П.* Національне відродження України і розвиток фольклористики та етнографії в XIX та на початку XX ст. // Одарченко П. Українознавчі спостереження й фрагменти. Статті, рецензії, спогади. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 112–120.
24. *Пилип'юк Н.* Київські поетики і ренесансні теорії мистецтва // Європейське Відродження та українська література XIV–XVIII ст.: Збірник наукових праць / Відповід. редактор Олександр Мишанич. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 75–109.
25. *Пріцак О.* Доба військових канцеляристів // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 62–66.
26. *Пріцак О.* Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. 1 / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 1991. – С. XL–LXXIII.
27. *Січинський В.* Чужинці про Україну. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – 256 с.
28. *Федченко П.* Літературно-критична думка в Україні від її зародження до середини XIX ст. // Історія української літературної критики та літературознавства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. – С. 5–25.
29. *Франко І.* [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 24–73.
30. *Франко І.* Пісня про смерть братів Струсів (1506) // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 42. – С. 456–460.

31. Франко І. Стефан-воєвода // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т.42. – С. 17–56.
32. Франко І. Южнорусская литература // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: Наук. думка, 1984. – Т. 41. – С. 101–161.
33. Цертелєв М. О старинных малороссийских песнях // Історія української літературної критики та літературознав-

ства. Хрестоматія. У трьох книгах. Книга перша: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. – С. 56–62.

34. Шевченко В. Філософсько-освітня думка Лівобережної України та потреби її дослідження // Українознавство. – 2004. – № 3–4. – С. 214–218.

35. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-е вид., перероб. та розшир. – К.: Критика, 2005. – 584 с.

Александр Хоменко

Предпосылки становления научно-аналитической концепции развития украинской художественной словесности

Аннотация. В статье анализируются предпосылки становления научно-аналитической концепции развития украинской художественной словесности как одного из определяющих направлений научного поиска в украинознанстве. В проекции на исследования М. Грушевского, Д. Дорошенко, О. Прицака, современных ученых, которые осмысливают феномен художественного слова в парадигмальных измерениях разработанной учеными ННДІУВІ концепции нового этапа развития украинознанства, освещается формирование комплекса теоретико-мировоззренческих представлений об устнопоэтических и письменных формах словесности в их развитии и диалектической взаимосвязи. Дается характеристика исторической специфики становления методологических принципов анализа художественной словесности в полифонической системе концентров украинознанства.

Ключевые слова: украинская художественная словесность, устные и письменные формы репрезентации слова, синтез, историческая специфика развития словесности.

Oleksandr Homenko

Backgrounds of Ukrainian artistic literature scientific-analytic conception formation

Annotation. The article analyses backgrounds of Ukrainian artistic literature scientific-analytic conception formation as one of the determinant directions of Ukrainian studies search. In the projection onto researches of M. Grushevskyi, D. Doroshenko, M. Vozniak, O. Pritsak, modern scientists, who comprehend artistic word phenomenon in paradigm dimensions of NRIUS new Ukrainian studies development stage conception. Formation of theoretic-worldview conceptions about folklore and written literature forms in their development and dialectic inter- conditionality is explained. The article characterizes historical specific of artistic literature methodological principles formation in polyphonic system of Ukrainian studies concentrers.

Key words: Ukrainian artistic literature, oral and written forms of word representation, synthesis, historical specific of literature development.

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПОГЛЯДИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Валентина ЛАЗАРЄВА

молодший науковий співробітник
відділу історико-правових

та теоретико-методологічних проблем українознавства ННДІУВІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню державотворчих поглядів вченого енциклопедичного складу мислення Пантелеймона Куліша та їх осмисленню в науковій літературі як його сучасниками, так і послідовниками, вченими України та української діаспори, зокрема, М. Максимовичем, М. Костомаровим, М. Драгомановим, М. Грушевським, Д. Чижевським, Г. Сергієнком, І. Огородником, П. Кононенко, Т. Кононенко, В. Крисаченком, Б. Лазоренком, С. Гелеєм, Л. Токарем, О. Копиленком, О. Гомотюк та ін. Подається обґрунтування, чому його твори, ідеї та підходи були і залишаються важливим світоглядним джерелом української державотворчої думки і відповідають сучасним потребам державотворення у справі духовного і національного розвитку буття народу.

Ключові слова: погляди П. Куліша, державотворення, українознавство, філософія, свідомість, історія, мова, культура, держава, народ.

Вибір теми дослідження обумовлюється кількома аспектами: важливістю внеску П. Куліша в державотворчий процес України, сутнісною значимістю державотворчих поглядів для реформування сучасного українського суспільства та потребою наукового осмислення в нових реаліях.

Це особливо важливо, тому що на різних етапах формування бази дослідження переважали тенденційні підходи і, як наслідок, його доробок з ряду причин був недостатньо досліджений і вивчений. Осмислення творчого доробку П. Куліша (1819–1897), митця і науковця енциклопедичного складу мислення, який